

בין איש ואשתו - דיני לשון הרע

ראשי פרקים

א. חומרת לשון הרע ורכילות בין איש לאשתו	1. היתרים וקדימויות
ב. לשון הרע אינה רק דיבור בגנותו של אדם	2. לתועלת
ג. התנאים להגדרת דיבור כלשון הרע וכרכילות	ה. הרחבת ידע - תועלת היא
1. סגנון הדיבור	ו. דאגה בלב איש ישיחנה
2. כוונת המספר	ז. בין איש לאשתו
ד. "לשון הרע" שמצוה לאומרה	ח. סיכום

א. חומרת לשון הרע ורכילות בין איש לאשתו

בספרו חפץ-חיים (הל' לשון הרע ח,י) מבאר "החפץ חיים" - אין שום חילוק באיסור הסיפור בין אם הוא מספר לאנשים אחרים, קרוביו או רחוקיו, או לאשתו, אם לא שהוא דבר שצריך להודיעה מפני התועלת שתהיה מזה על להבא, כגון שהיא מקפת לאנשים רעים שיהיה קשה אחר כך להוציא מהם, על כן הוא מספר לה את טבעם הרע ומזהירה שלא להקיף להם. והוא הדין, ששותף יספר כזה לשותפו על איזה אנשים, שבדעתו אינם בחזקת נאמנים, וכל כהאי גוונא... ואפילו אם אינו מכיר בעצמו את טבעם הרע, רק שמע עליהם, גם כן מותר לספר לה מה שמע עליהם ולהזהירה על להבא. אף שאין לו להאמין בהחלטה למה שמע עליהם, הא על כל פנים לחוש מבעי (אך באופן זה לא יספר לה בלשון שיהיה מוכח מדבריו שמקבל בהחלטה מה שמע, רק יאמר לה "שמעתי על פלוני כך וכך, על כן הזהירי שלא תקיפנו"). אבל בלאו הכי אין שום חלוק בדבר.

ראייה לכך שמותר להזהיר מפני אנשים שאינם בחזקת נאמנים מביא הח"ח מהמסופר בקידושין נב,ב, שר' יהודה הזהיר את תלמידיו: "אל יכנסו תלמידי ר' מאיר לכאן, מפני שקנתרנים הם, ולא ללמוד תורה הם באים אלא לקפחני בהלכות".

הוסיף שם הח"ח וביאר:

רבים משתבשין בזה, שמספרין לנשותיהם כל מה שארע להם עם פלוני ופלוני בבית המדרש או בשוק. והנה מלבד איסור לשון הרע, עוד הוא מרבה בזה מחלוקת, כי היא בוודאי תיטור השינאה ותריב עבור זה עם פלוני או עם אנשי ביתו, וגם תסיתהו לילך עוד ולריב עם פלוני עבור זה, וסוף דבר יהיה שהיא בעצמה תבזהו עבור זה. על כן השומר נפשו ישמור את עצמו מאד, שלא לגלות לאשתו מעניינים כאלו.

כנגד הנטייה להתיר סיפור של לשון הרע לקרובי משפחה מביא הח"ח ראייה מעונשה של מרים שסיפרה לשון הרע לאהרן אחיה, וכן מעונשו של יוסף על שהביא את דיבת

אחיו אל אביו. אדרבה, סיפור לשון הרע בין איש לאשתו חמור עוד יותר, וכמבואר באבות דרבי נתן סוף פ"ז:

אל תרבה שיחה עם האשה - כיצד? בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו, אל ילך ויאמר לאשתו: כך וכך ערערתי עם חברי, כך וכך אמר לי, כך וכך אמרתי לו - מפני שבזוה את עצמו (ובזוה את אשתו) ובזוה את חברו; ואשתו, שהיתה נוהגת בו כבוד, עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שבינו לביני הלך ושחן לאשתו, ונמצא אותו האיש בזוה את עצמו ואת אשתו ואת חברו.

ברור מהח"ח שאין הבדל בין סיפור לה"ר לאשתו לבין סיפורו לכל אדם, וההיתר לספר לאשתו הוא רק אותם דברים שמותר לספרם לכל אדם. אדרבה, לפי הח"ח הסיפור לאשתו חמור יותר: מצד אחד נאמנותה של אשה לבעלה תביא אותה בעקבות הסיפור לנטור למתנכלים לבעלה ואף להסית אותו כנגד; ומצד שני עלול הדבר להביא לידי הקלה בכבודו של הבעל בעיני אשתו.

כשמדבר אדם לשון הרע הרי הוא משחית בכך את נפשו שלו, וכדברי רבנו יונה (שערי-תשובה ג,רטז): "המספר לשון הרע - שתיים הנה קוראותיו: הנזק והבושת אשר יגרום לחבירו, ובחירתו לחייב ולהרשיע את חבריו ושמחתו לאידם." ובסופו של דבר מתקיים בו "כל הפוסל במומו פוסל", וכדברי בעל אורחות-צדיקים (סי' כה):

היזהר בך מאד מלשון הרע, כי בזה אתה מבייש עצמך, כי כל הפוסל - פסול, ואינו מדבר בשבחו של עולם, ודרכו לפסול בני אדם במומו (קדושין ע,א) - במום שיש בו, כי הוא מונח כל היום בלבו... בעל הלשון מחפש מומי בני אדם, והוא דומה לזבובים שהם ינוחו לעולם על מקום הלכלוך; אם יש באדם שחין, מניחים את הגוף וישבו על השחין. וכך הוא בעל לשון הרע: מניח כל הטוב באדם ומדבר מן הרע.

אם כלפי כל אדם כך, הרי כלפי אנשי ביתו בוודאי ובוודאי, שחייב אדם לשמור על כבודו, וממילא על סמכותו בעיניהם.

עצם סיפור לשון הרע פוגע בדמותו של המספר, ולכן אסור לספר לה"ר אף על עצים ואבנים, וכדברי הגמרא ערכין טו,א): "בא וראה כמה גדול כוח של לשון הרע. מנלן? ממרגלים - ומה המוציא שם רע על עצים ואבנים כך, המוציא שם רע על חברו על אחת כמה.".

כדין לשון הרע, כך גם דין הרכילות, וכמו שכותב הח"ח בהל' רכילות ז,ג: יש ליזהר מאד שלא לקבל רכילות משום אדם, ואפילו מאשתו. וכאשר נתבונן היטב, נמצא שבמה שהוא מקבל רכילות מאשתו במה שספרה לו, שפלוני דיבר עליו כך וכך, לבד העוון העצמי של קבלת רכילות, הוא מביא לעצמו על ידי זה צרות רבות - כי בראותה שבעלה מקבל דבריה בסבר פנים יפות, תספר לו תמיד מעניינים כאלו, ומביאתו על ידי זה לידי כעס ומצה ומריבה ודאבון נפש. על כן הנכון מאד לבעל נפש לגעור באשתו כשמספרת לו מעניינים כאלו. הקירבה שבין איש לאשתו עלולה לעודד את סיפור הרכילות ביניהם, ומפני זאת מזהיר כאן הח"ח.

לשון הרע גורם נזק לזה שמספרים עליו, וככל שמספרים עליו יותר (כפי שעלול הדבר לקרות בין איש לאשתו) הנזק רב יותר. המספר משחית את דמותו שלו, וגם גורם להשחתת דמותו של השומע. ונמצא שסיפור לשון הרע ורכילות בין קרובי משפחה, ובמיוחד בין איש לאשתו הוא חמור עוד יותר.

ב. לשון הרע אינה רק דיבור בגנותו של אדם

פגיעתם של הרכילות ולשון הרע בכל הצדדים הנוגעים בדבר היא כנראה שהביאה את הרמב"ם (הל' דעות ז,ב) להגדיר את הרכיל כ"זה שטוען דברים והולך מזה לזה, ואומר: כך אמר פלוני כך וכך שמעתי על פלוני. אע"פ שהוא אמת, הרי זה מחריב את העולם." הפגיעה בשלושה בבת אחת, אפשר שהיא החרבת העולם.

הרמב"ם כתב שרכילות היא "אף על פי שהוא אמת", ובהמשכה של אותה הלכה כתב שלשון הרע "הוא המספר בגנות חברו אע"פ שאמר אמת". בכסף-משנה הוסיף (ואולי כך גרס בדברי הרמב"ם) ש"רכיל היינו האומר פלוני אמר עליך כך וכך, או עשה לך כך, אע"פ שאותו דבר אינו גנות למי שנאמר." והמקור לכך הוא כדברי הכס"מ מהלשנתו של דואג, "שאמר על אחימלך שנתן לחם וחרב גלית לדוד, ואילו נשאל לאחימלך לא היה מכחיש, שאין בזה גנות לו, דאדרבה חשב שעושה עבודה לשאול." אולם בעל ספר החינוך (מצ' רלו) כתב שהרכילות היא "שאם נשמע אדם מדבר רע בחברו, שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר בך כך וכך."

דברי הרמב"ם קשה להולמם: האמנם גם דברים סתם המועברים מאדם לאדם, שאינם נושאים אופי של סכסוך, ואין בהם כל גנאי, ואמת הם, אסור לספרם? אפשר לבאר זאת בכמה דרכים:

א. בכל דיבור ודיבור יש לבחון האם תוכנו עלול לגרום לסכסוך ומחלוקת או לא. אך כיון שאין אדם יודע למה יגרמו דבריו, הרי הוא עובר באיסור רכילות אף על עצם הסיפור. מותר לספר דברים לזולת רק כשהמספר יודע בוודאות שדבר אינו יכול להתפתח מדבריו. ראיה לפירוש זה יש מדברי הרמב"ם בפירושו לאבות א,יז:

הדיבור הנמאס אשר אין בו תועלת לאדם בנפשו, ולא עבירה ולא מרי, כרוב סיפור ההמון במה שאירע ומה שהיה, ומה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו, ואיך היתה סיבת מות פלוני, או איך התעשר פלוני. ואלו קוראים אותם החכמים שיחה בטלה. והחסידיים השתדלו בעצמם להניח זה החלק מן הדיבור. ונאמר על רב, תלמידו של ר' חייא, שלא שח שיחה בטלה מימיו...

זהו החלק (הסוג) השלישי של הדיבור, ומשמע שדיבור זה אינו אסור מעיקר הדין, אלא ממידת חסידות בלבד. בחלק הראשון מנה הרמב"ם דיבור שכולו נזק, ובחלק השני דיבור ש"יש בו נזק מצד אחד ותועלת מצד אחר", וכדוגמא הוא מביא לכך סיפור בשבחו של אדם, שיש לו בכך תועלת, אבל יכול להיגרם מכך גם נזק, "שיכעיס שונאו ויזיק למי שמשבח". על דיבור כזה כתב הרמב"ם שצריך להניחו. נמצא שהדיבור נבחן לפי מידת הנזק או התועלת העלולים או עשויים להיגרם על ידו.

ב. הגדרת הרכילות אינה נבחנת על פי התוצאות שאליהן היא עלולה להוביל. את זאת יש ללמוד מדברי הרמב"ם בסוף הלכות צרעת:

התבוננו מה אירע למרים הנביאה שדיברה באחיה, שהיתה גדולה ממנו בשנים וגידלתו על ברכיה וסיכנה בעצמה להצילו מן הים, והיא לא דיברה בגנותו אלא טעתה שהשוותו לשאר נביאים. והוא לא הקפיד על כל הדברים האלו, שנאמר והאיש משה ענו מאד. ואע"פ כן מיד נענשה בצרעת. קל וחומר לבני אדם הרשעים הטפשים, שמרבים לדבר גדולות ונפלאות...

הנה כשדיברה מרים, "לא דיברה בגנותו" של משה, ואעפ"כ סיפורה של מרים מהווה דוגמא ומקור להלכות רכילות, ואפילו כשמדברים "גדולות ונפלאות" הדבר אסור.

אכן, אפשר שבכותבו שמרים "לא דיברה בגנותו" של משה, לא קבע הרמב"ם שהדברים עצמם לא היה בהם משום גנאי, אלא התייחס לכוונותיה של מרים, שבוודאי

לא נתכוונה לגנות, וראייה לכך מיחסה למשה, ש"גידלתו על ברכיה וסיכנה בעצמה להצילו מן היס". ולפי זה, תוכן הדברים הוא שקובע אם יש בהם משום רכילות או לאו.

נחלקו בכך גם גדולי האחרונים. הר"ש גנצפריד כתב בקיצור שולחן ערוך (ל,א), שרכיל הוא "אף על פי שהוא אמת, וגם אין בו גנות." ראייתו היא מ"דואג האדומי, שאמר לשאול כי אחימלך נתן לדוד צידה וחרב, אע"פ שהדבר היה אמת, וגם לא הוי גנות לאחימלך, שהרי לא עשה בזה שום מעשה רע." אך החפץ-חיים כתב בפתחה לדיני רכילות, שהאיסור הוא כשעל ידי הדיבור גורם "להכניס שנאה בלבו (של השומע) על אותו פלוני."

לכאורה הדוגמאות שמנה הרמב"ם בפירושו לאבות - "מה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו, ואיך היתה סיבת מות פלוני, או איך התעשר פלוני" - שאותן מכנה הרמב"ם כשיחה בטילה שאין בה איסור רכילות, תומכות בדברי הח"ח, שרק דיבורים שגורמים לשנאה, הם הדיבורים האסורים. אך גם בדיבורים מסוג זה יש להיזהר ולבחון היטב מה עלולה להיות תוצאתם, שכן גם דואג האדומי לכאורה לא תיאר בפני שאול אלא את מנהגיו של אחימלך. מסתבר אפוא, שלא רק תוכן הדיבור קובע, אלא גם נסיבות אמירתו, כוונותיו של המספר ואל מי הוא נאמר. במרכיבים אלה, המגדירים דיבור כלשון הרע וכרכילות, נעסוק בפרק הבא.

תיכתנה אפוא שלוש אפשרויות המגדירות דברי רכיל ולשון הרע, כששתי הראשונות חולקות מן הקצה אל הקצה - רק כשיש בשיחות תוכן מסכסך; כל שיחה הנוגעת למעשיהם של אחרים. האפשרות השלישית ממצעת בין השתיים, וקובעת שעקרונית האיסור הוא לדבר דברים שתוכנם מביא לידי סכסוך, אך למעשה כיון שאין אדם יודע מה עלול להביא לידי קרע וסכסוך, עליו להימנע מלדבר כל דבר שנוגע לאחרים ולא לו.

ייחוס לה"ר לדואג האדומי תומך באפשרות השלישית, שלפיה אין איסור גורף על כל דיבור הנוגע לזולת, כפי שיש באפשרות השנייה. וכיון שכך פותח הדבר פתח לדיבורים בין איש לאשתו, שהגם אם נוגעים הם לזולת, עדיין נותרים הם בתחום הסגור שבין איש לאשתו, ולא יביאו לידי קרע וסכסוך.

ג. התנאים להגדרת דיבור כלשון הרע וכרכילות

1. סגנון הדיבור

בסוגיית הגמרא בערכין (טו ע"ב) שואלת הגמרא: "היכי דמי לישנא בישא?", ובעקרבות זאת בא השיח הבא:

אמר רבה: כגון דאמר איכא נורא בי פלניא.

אמר ליה אביי: מאי קא עביד?! גלויי מילתא בעלמא הוא!

אלא דמפיק בלישנא בישא, דאמר: היכא משתכח נורא, אלא בי פלניא דאיכא בשרא וכוור.

אין אפוא איסור לומר דברים שהם "גילוי מילתא בעלמא"; האיסור הוא בסיפורן של אותן עובדות אבל בנוסח ובסגנון של הוצאת שם רע ("דמפיק בלישנא בישא").

2. כוונת המספר

לעיתים גם סיפור תמים של עובדות אסור משום רכילות, וזה כאשר יש למספר כוונות לפגוע במישהו ע"י סיפורו. יש ללמוד זאת מהאיסור לספר את תוכנו של הדיון הפנימי שהתנהל בבית הדין (משנה סנהדרין ג,ז):

ומנין לכשיצא אחד מן הדינים לא יאמר "אני מזכה וחברי מחייבין, אבל מה אעשה שחברי רבו עליי"? על זה נאמר: "הולך רכיל מגלה סוד".

פרסום עמדות הדיינים האוסרים לא נאמר בחלל ריק, אלא כדי ליצור מתיחות כלפי הדיינים המחייבים.

וכך יש ללמוד גם מהגמרא בב"ק צ"ט, ב:

הוא מגרומתא דאתאי לקמיה דרב, טרפיה ופטריה לטבח מלשומי דמי. פגעו ביה רב כהנא ורב אסי בההוא גברא, אמרו ליה: עביד בך רב תרתי! מאי תרתי? אילימא תרתי לגריעותא - דאיבעי ליה לאכשורי כר' יוסי בר' יהודה, וטרפה כרבנן; ואי נמי כרבנן, דאיבעי ליה חיובא לטבחא - ומי שרי למימר כי האי גוונא, והתניא: "לכשיצא לא יאמר אני מזכה וחבירי מחייבין, אבל מה אעשה שחבירי רבו עלי; ועל זה נאמר הולך רכיל מגלה סוד?"

שאלת הגמרא היא: וכי יעלה על הדעת שרב כהנא ורב אסי התכוונו בדבריהם לטבח לפגוע ברב?!

אמנם מלשונו של הרמב"ן בהוספת מצות עשה ז' לשהמ"צ ניתן ללמוד שאיסור לשון הרע חל גם בהעדר כוונה להזיק, שכן כתב:

אזהרה גדולה בו להמנע ממנו (מלשון הרע) בין בגלוי בין בסתר, בין במתכוין להזיק ולהבזות, בין שאין מתכוין להזיק כלל.

ובפירושו לדברים כד, ט הוכיח כך ממעשה מרים, "שלא דיברה אלא באחיה גמול חסדה אשר אהבתו כנפשה, ולא דברה בפניו שיבוש, ולא בפני רבים, רק בינה לבין אחיה הקדוש בצנעה. וכל מעשיה הטובים לא הועילו."

ולכן פסק הח"ח בספרו (חפץ-חיים ה' לה"ר ג, ג), "שאפילו אינו מדבר מתוך השנאה ולא נתכוון בהסיפור לגנותו, רק אמרו דרך שחוק ודרך קלות ראש, אף על פי כן כיון שעל פי אמת דברי גנאי הוא אסור מן התורה." ובה"ל רכילות שם (א, ג) כתב:

איסור רכילות הוא אפילו אם אין מתכוון ברכילותו להכניס שנאה בלבו על אותו פלוני, ואפילו אם גם לפי דעתו כדן עשה פלוני שדיבר עליו, או עשה לו המעשה הזה - כגון ששמעון מוכיח לראובן על מה שדיבר עליו, או עשה לו עניין פלוני ופלוני, וראובן מתנצל עצמו שהדין עמו, והראיה שגם יהודה אמר עליו כן - אפילו הכי אם הוא משער שעל ידי זה תכנס שנאה בלב שמעון על יהודה - רכיל מקרי.

כראיות לכך מביא הח"ח בבאר-מים-חיים את דברי הספרי על מרים: "ומה מרים שלא נתכוונה לגנותו". עוד ראייה יש מכך שההלכות כיצד לכתוב פסק דין הן חלק מאיסור רכילות, על אף שבוודאי אין כוונת בית הדין לסכסך.

ובכל זאת הכוונה היא יסוד באיסורי רכילות ולשון הרע. פעמים רבות מזכיר זאת הח"ח בספרו, ולמשל בבאר-מים-חיים (ד, טז): "הכלל בלשון הרע אם באמת עשה פלוני דבר עולה תלוי בהמספר, אם מכיון לגנותו של חבירו או לתועלת היוצא מזה, וכמו שכתבנו כמה פעמים." וכך כתב גם תלמידו, ה"ר אלחנן ווסרמן הי"ד (קובץ-הערות יבמות סי' ע):

כל האיסורים שבין אדם לחבירו אינן אסורין אלא דרך קלקול והשחתה שלא לצורך... וכן בלאו שלא תלך רכיל - מותר לספר לשון הרע על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים - מותר להקניטו בדברים דרך תוכחה. וכן מותר להלבין פניו דרך תוכחה, אם לא חזר אחרי שהוכיחו בסתר. מותר גם לקללו בשביל זה, כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם. ומוכן מכל זה שכל איסורין האלו הותרו לצורך תועלת.

כוונה עשויה אפוא להתיר את מה שעלול להיראות כלשון הרע, אבל זוהי כוונה פוזיטיבית. מאידך גיסא, העדר כוונה אין בו כדי להתיר את לשון הרע, וכמובא לעיל מדברי הרמב"ן, שגם מי שאינו מתכוון להזיק בדבריו עובר על איסורי לשון הרע ורכילות.

הלכה נוספת בסוגיית לשון הרע, שבה הכוונה יש בה כדי להשליך על האסור ועל המותר, היא היתר סיפור לשון הרע "באפי תלתא". הרמב"ם (הל' דעות ז,ה) פסק: אם נאמרו דברים אלו בפני שלושה, כבר נשמע הדבר ונודע. ואם סיפר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת - אין בו משום לשון הרע. והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר. כאמור, אדם עובר בסיפור לשון הרע גם כשאין כוונתו להזיק. אולם בדבר שכבר ידוע העדר כוונה עשוי להתיר את הדבר.

ד. "לשון הרע" שמצוה לאומרה

1. היתרים וקדימויות

היתרים שונים נאמרו בסיפור לשון הרע, כגון זו שהזכרנו לעיל "באפי תלתא". למעשה, במציאות כזו לא קיים בכלל "לשון הרע", כיון שהמספר אינו נותן תפוצה לסיפורו, שהרי הדברים כבר ידועים. הרי זה כשיחה המתנהלת בין שניים, כשכל אחד מהם שופך את כל זעמו על זולתו. איסור לשון הרע אין בזה, וכמו שכתב המהר"ל מפראג (נתיב הלשון פ"ב): "אם מדבר נגד חבריו דברים רעים ומקללו ומחרפו ומגדפו בדברים, אין זה נקרא לשון הרע. כי שם הוא העיקר מה שמריב עם חבריו, ואין החטא נקרא על שם הלשון... וכן דבר זה שהיו אומרים נגד הקב"ה - כי הוא ית' הכל בפניו, אין זה לישראל בישראל, רק בלתי יראת שמים".

אפשר שמשום כך גם סיפור "לשון הרע" בפניו של נושא הסיפור לא חל עליו איסור לשון הרע, וכפי שעולה מדברי רבה בסוגיית ערכין טו,ב: "כל מילתא דמיתאמרא באפי מרה לית בה משום לישראל בישראל". חוצפה יש בכך; אבל לא לשון הרע, שכן אין בכך הפצת הסיפור למי שאינו מכירו עדיין (להלן נביא הסבר נוסף להיתר זה).

מסיבה זו מותר לספר דברים הידועים כבר לכל. בכך מבאר הח"ח (באר-מים-חיים ד,מא) הכיצד הזהיר רבי את בניו (פסחים קיב,ב) שלא לדור בשכנציב, "משום דליצניי נינהו ומשכי בליצנותא", וביאר: "אפשר דזה היה מפורסם לעין הכל, ובזה לא שייך לשון הרע."

היתרים נאמרו גם במקרה של קדימויות ודחיית מצוות אחרות, וכמו שכתב בעל ספר החינוך (מצ' רלו): "אם נשמע אדם מדבר רע בחבירו, שלא נלך אליו ונספר לו פלוני מדבר כך וכך, אלא אם כן תהיה כונתו לסילוק הנזקין ולהשבית ריב". ההיתר איננו בגלל העדר כוונה, וכפי שהבאנו לעיל שבאיסור לשון הרע עוברים גם כשאין כוונה להזיק, אלא בגלל סדר עדיפויות בקיומן של מצוות.

2. לתועלת

עם כל החומרה שיש בלשון הרע ורכילות, עד שאמרו חז"ל (כמובא גם ברמב"ם הל' דעות ז,ג) שלשון הרע שקול בחומרתו כנגד שלוש העבירות החמורות - עבודה זרה, שפיכות דמים וגילוי עריות, עדיין יש מקרים שבהם לא רק שהותר לספר "לשון הרע", אלא יש אפילו חובה לעשות זאת, ותועלת יש בצידה.

מקרים רבים שבהם מסופר במקרא ובספרות חז"ל על עבירותיהם של אנשים פרטים וגם ציבור של אנשים ניתן לבארם על פי המצוה לפרסם את החנפים (יומא פו,ב)

ועל פי ההיתר לספר לשון הרע על בעלי מחלוקת (ירושלמי פאה פ"א ה"א). וכך נמצא בספר חפץ-חיים (הלי' לשון הרע ד, י):

אם רואה אדם באחד מדה מגנה - כגון גאווה או כעס או שארי מדות רעות, או שהוא בטלן מתורה וכיוצא בזה - נכון לו לספר דבר זה לבנו או לתלמידיו, ולהזהירם שלא יתחברו עמו כדי שלא ילמדו ממעשיו. כי העיקר מה שהזהירה התורה בלשון הרע אפילו על אמת הוא אם כוונתו לבזות את חברו ולשמח לקלונו; אבל אם כוונתו לשמור את חברו שלא ילמד ממעשיו, פשוט דמותו ומצוה נמי איכא.¹

חובה זו איננה רק כלפי בניו ותלמידיו של האדם, העלולים ללמוד ממנו יותר מאשר שאר בני אדם, אלא היא קיימת כלפי העולם כולו, וכדברי רבינו יונה (שערי תשובה ג, ר"ח):

האיש אשר תדע ובחנת את דרכו כי אין פחד אלקים לנגד עיניו, ותמיד יתייצב על דרך לא טוב, **מצוה** לספר בגנותו ולגלות על חטאותיו ולהבאיש בעלי עבירות בעיני בני אדם, ולמען תגעל נפש השומעים את המעשים הרעים.

אפשר שמצוה זו לא נועדה רק לחנך את הציבור, ובכך להציל נרדף מידי רודפו, אלא גם כדי לענוש ולחנך את נושא הסיפור, שהפצתו לכל עבר תביא אצלו לתיקון הרעה ולחזרתו בתשובה.² כבר הבאנו לעיל שכוונה פוזיטיבית בסיפור לשון הרע יש בה כדי להתירו, וכאן אנו למדים שלא רק היתר יש בדבר אלא אפילו מצוה.

לעיתים סיפור לשון הרע יש בו כדי להציל ממון או נפשות, ואז הופך הדבר להיות למצוה, וכדברי רבינו יונה (שם, רכ"א):

בדברים שבין אדם לחבירו, כמו גזל ועושה ונזק וצער ובושת ואונאת דברים, יכול לספר הדברים לבני אדם גם היחיד אשר יראה יגיד, כדי לעזור לאשר אשם לו ולקנא לאמת. והנה אמרה התורה שיעיד עד אחד בבית דין על תביעת ממון לחייב את הנתבע שבועה, אמנם יש עליו להוכיח את האיש תחילה.

האם במקרה זה יש איסור לשון הרע שנדחה מפני מצוה אחרת חמורה ממנה, או שאיסור לשון הרע נעקר מכאן מכל וכל? נראה שנחלקו בכך הרשב"ם והמאירי בהסברם את הדין שמוותר להעביר הלאה את שמועת המחאה כנגד המחזיק בקרקע שלא כדין. הרשב"ם (ב"ב לט, ב ד"ה ומ"ד) ביאר:

דלא דמי ללשון הרע כלל, דעיקר מחאה היינו משום דבעינן שיבא הדבר לאזניו של מחזיק, ומצוה היא לומר לו כדי שיזהר בשטרו, ולכך תקנו למערער שימחה בפני עדים כדי שיוציאו את הקול.

אבל המאירי (בבא בתרא לט ע"א ד"ה "זה שביארנו") כתב:

ואף על פי שיש כאן קצת לשון הרע, שאומר עליו שגזלן הוא - הואיל ועסקי ממון הם **ולא לכוונת לשון הרע נאמר** - אינן מוזהרין בכך.

ההיתר הוא לא רק כשמדובר בממונו של הזולת, אלא גם כשמדובר בתועלתו של המספר, שכן זכויותיו, גם הממוניות, גוברות על חובתו שלא ללכת רכיל בעמו. הרי זה

1. להלן (ז, ד) אף הרחיק לכת וקבע כחובה לספר אפילו בפני גוי על ליקויים שנמצאים בעסקיו של יהודי. אולם המוציא לאור הוסיף בצד זה: "הגהה זו, כנראה, מחמת הצנזורה", ועדיין מחזקת "כנראה" לא יצאה הערה זו.

2. אלא שכך רק כלפי היחיד, בעוד שדיבור לשון הרע על ציבור נמצא ברמה אחרת, וכפי שמוצאים במדרשים המגנים את המדברים כנגד האומה הישראלית.

כמו ההלכה "חייך קודמים לחיי חברך" (ב"מ סב,א), ו"שלך קודם לשל כל אדם" (בבא מציעא ל ע"ב).

כמובן, לא רק תועלת ממונית למספר מתירה לו את סיפור "לשון הרע", אלא גם תועלת רוחנית שהוא, ולעיתים רק הוא, עשוי להפיק מכך. כבר הזכרנו לעיל את ההיתר, שהוא אפילו מצוה, לספר בגנותו של עבריין, "ואשר לא שת לבו אל דבר ה' מותר להכלימו במעליו ולהודיע תועבותיו ולשפוך בוז עליו" (שערי-תשובה ג, ריט). הרמב"ן (דברים כה, יז) למד זאת מעצם הסיפור על מרים :

במעשה מרים נצטווינו להודיעו לבנינו ולספר בו לדורות. ואע"פ שהיה ראוי גם להסתירו, שלא לדבר בגנותן של צדיקים, אבל ציוה הכתוב להודיעו ולגלותו כדי שתהא אזהרת לשון הרע שומה בפיחם, מפני שהוא חטא גדול וגורם רעות רבות ובני אדם נכשלים בו תמיד...

נמצא שהתועלת מסיפור גנותה של מרים היא למספר עצמו, ואעפ"כ הדבר מותר, ואפילו מצוה.

ה. הרחבת ידע - תועלת היא

בחברה הדמוקרטית מתעורר צורך שהאזרח ידע מה קורה בעולמו. ההכרעות שהוא נדרש להן והשפעת הידע שלו על הקורה אפשר שיש בהם משום התועלת. וכאמור, גם אם התועלת היא לו עצמו - יש בכך כדי להתיר "לשון הרע", ואפשר שבמקרים מסויימים לא יהיה זה בגדר לשון הרע כלל, כעולה מדברי הרשב"ם באשר למחאה על המחזיק בנכסיו של המוחה.

אפשר שיש ללמוד היתר לכך מהיתרו של בעל שו"ת שבות-יעקב (ח"ג סי' כג) לקריאת עיתונים בשבת, שאותו נימק כך :

ועל דבר קריאת הנייא צייטונג בשבת - אפשר לומר שסוברין דהא דפסק דאסור לקרות בספרי מלחמות, היינו מלחמות הקודמין הישנים, שאין בהם צורך לקרות בהם עכשיו. אבל בתוך כתב התחדשות שנדפסים מקראות של זמנים הללו, שיש בהם כמה צורכי בני אדם - לידע באיזה מדינה שהוא מלחמה או שאר מקראות רעות ח"ו, ואולי אפשר להציל איזה דבר ע"י איזה פעולה וכיוצא בזה - נראה לי דליכא בזה איסור קריאה משום שטרי הדיוטות.

מדבריו לא ברור מה רמת הזמינות של הקורא "להציל איזה דבר", זו המתירה לקרוא עיתון בשבת, אולם נראה מסגנונו שאין מדובר בצורך מוכח או בוודאות קרובה, אלא שהאפשרות עצמה היא המתירה לקרוא עיתון בשבת, בשל החשיבות שידעו בני האדם מה קורה בעולם. אם בזמנו (חי בשנים תל-תצג, 1670 - 1733) ובמקומו (נולד בפראג ושימש ברבנות בבוריה, גרמניה וצרפת) כך, הרי שבזמנו, בחברה דמוקרטית, לא כל שכן.

ואכן, בשנים מאוחרות קצת יותר התיר זאת היעב"ץ באופן מפורש יותר (רבי יעקב עמדין חי בשנים תנז-תקלו, 1697 - 1776, בגרמניה). וזו לשונו בשו"ת שאלת-יעב"ץ (ח"א סי' קסב) :

ולענין לקרות בקורנטין הנדפסים בכרכים ועיירות גדולות מדי שבוע בשבוע במדינה זו, להודיע בקרב הארץ חדשות וקורות מתרגשות מענייני מלחמה ושאר מאורעות זולתיות ההווים בעולם יום יום - נראה לי פשוט שאינם בכלל איסור שטרי הדיוטות... הכי נמי הני פתקי חידושים שנוגעים על פי הרוב לכלל או לפרט. וביחוד בזמן שיש מלחמי ושעת חירום בעולם, שלפעמים יש צורך גדול לידע איזה צד גבר, ויש לחוש אפ"י מחמת עסקי נפשות. ואין צריך לומר

שמסתמא יש בית מיחוש להפסד ממון ח"ו בקירוב או בריחוק מקום, ואפי' בעקום, שברור הדבר שאין מגיע לשם דבר ההיזק כלל בשום אופן. מכל מקום פשיטא דעדיפי קריאת דפים הללו מסיפורי מלחמות שהתיר בתרומת-הדשן לבני אדם שמתענגין בכך. כל שכן הכא, דאיכא תרתי - עונג וצורך קרוב, וצער למונע בפרט הרגיל לקרותן, שנפשו שוקקה וכוספת לדעת המתחדש בהם. על כן היה נראה בעיני היתר גמור לכולי עלמא, שאף בשו"ע לא אסר סיפורי מלחמות, אלא אותן שעברו ולקרותן בקבע מתוך ספרים המחבורים.

אמנם הלכה למעשה נפסק במשנה-ברורה (שז, סג): "ולענין קריאת צייטונגין בשבת - אף שבתשובת שבות-יעקב מקיל בזה, הרבה אחרונים אוסרין מפני שיש בהם ידיעה מענייני משא ומתן." אולם זוהי הלכה הנוגעת לשבת, ואנו באים ללמוד ממנה למידת התועלת והצורך שיש בידיעות שמשגיג אדם על הנעשה בעולמו, ולא דווקא בשבת.

ו. דאגה בלב איש ישיחנה

כיון שהסקנו עד כה להתיר "לשון הרע" כשהמטרה היא לתועלת, ואפילו לתועלתו של המספר, הרי שיש לדון במידת ההיתר לספר דברים כשהמטרה היא להסיר דאגה מהלב, בבחינת "דאגה בלב איש ישיחנה" (משלי יב, כה) - פסוק שאותו פירשו רבי אמי ורבי אסי (יומא עה, א) בשני אופנים: "חד אמר ישיחנה מדעתו, וחד אמר ישיחנה לאחרים."

היתר לכך יש למצוא בדברי החפץ-חיים (בהלי' לשון הרע י, ד), במסגרת ההיתר כאשר הכוונה היא לתועלת, ושם מובא בהגהה:

ואפשר דהוא הדין אם כוונתו בסיפורו להפיג את דאגתו מלבו - הוי כמכוון לתועלת על להבא, [ולפי זה מה שאמרו ז"ל, דאגה בלב איש ישיחנה לאחרים, קאי גם על ענין כזה]. אך שיזהר שלא יחסרו שאר הפרטים שבסעיף זה.

זהו היתר רחב וגורף מכמה בחינות, שכן הצורך בו אינו מוגדר דיו - לא ברור עד כמה אדם סובל בטרם סיפר את אשר בליבו; וכן לא ברור עד כמה יועיל לו סיפור "לשון הרע". לכאורה מדובר בהיתר המתיר לדבר לשון הרע ללא גבול, שכן הח"ח מפנה כאן למה שכתב בסעיף יג באותו סימן, ושם ביאר בבאר-מים-חיים שהטעם להיתר הוא: "כיון דעיקר כוונתו בסיפורו לסלק הנזקין ולהשבית הריב, כן הוא הדין בזה דאין בזה משום לשה"ר כיון דעיקר כוונתו לשמור את עצמו ולא לגנות לחבירו." אבל אם כן נתון הדבר לשיפוטו הסובייטיבי של המספר, ודי בעצם כוונתו הטובה כדי להתיר אסורים.

בהיתר זה לא מדובר רק על סיפור שמספר אדם על עצמו (ששאלת "לשון הרע" שבדבר עשויה להיות מסופקת), אלא גם כשמספר אדם על אחר כדי לפרוק את אשר על לבו. את הראייה לדבריו מביא הח"ח מהמובא בקידושין נט, א:

רב גידל הוה מהפיך בההיא ארעא, אזל רבי אבא זבנה. אזל רב גידל קבליה לרבי זירא, אזל רבי זירא וקבליה לרב יצחק נפחא.

מבואר שם שהנטל את החררה לאחר שעניי היפך בה נקרא רשע, ואעפ"כ לא מנע הדבר מרב גידל להתלונן על כך בפני רבי זירא, ואף לא מרבי זירא לספר את המעשה לרב יצחק נפחא. לדעת הח"ח, היתרו של רב גידל היה משום שכוונתו היתה כפולה - גם לפרוק את כאבו, וגם "כדי שיסייעו ר' זירא בעניין זה".

אולם מסיפור זה עצמו יש ללמוד שלא די בהצדקה הסובייטיבית (פריקת הכאב), אלא יש צורך בהערכה שיש סיכוי שסיפור הדברים יועיל באופן מעשי גם כן (הוצאת הקרקע מידי רבי אבא).

בספר חסידים (סי' סד) מופיע ההיתר ללשון הרע כאשר כל כולו של הסיפור נועד להוציא דברים כבדים מלבן, וזה לשונו:

"לא תשא שמע שוא" - אזהרה למקבל לשון הרע. אפס אם יבוא איש אצלך צועק על חבירו מפני שהוא הוכיחו בפניך, ולבו חרה לו, ואומר כי זה שהוכיחו עושה כך וכך, ואומר עליו דברים שלא כהוגן; ואתה יודע בזה כי אחר שיגיד לך, לא ילך להגיד לאחרים, כי אינו חושש להודיע לרבים, אך להוציא הדברים מלבן שהם כבדים עליו להגיד - מצוה לשומעו. ומה שתוכל לתקן כנגד חבירו לחבבו, תעשה ותתקן, ותאמר לו: פלוני אוהב אותך, ולמה אתה מדבר כדברים האלה. אם יקבל - מוטב; ואם לאו - אע"פ ששמעת לדבריו אל תאמין.

באתר 'מורשת' שבאינטרנט נשאלתי:

לפעמים אני נפגשת עם חברה "על כוס קפה" ואנו מלבנות נושאים שונים הקשורים ליחסים הבינאישיים שלה עם בני משפחתה, ולהיפך. מתוך השיחה עולים פתרונות, ולפעמים עצם השיחה מכניסה דברים שנראים נוראיים לפרופורציות. בסוף השיחה תמיד היא מודה לי שזה עזר לה מאד לראות את הדברים אחרת, ובכלל להוציא קיטור... אני שמחה להרגיש שעזרתי, אך תמיד ברקע ישנם סימני שאלה לגבי הלכות לשון הרע, בפרט שאני מכירה את הנפשות הפועלות. איפה עובר הגבול בעניין הזה?

בתשובתי פירטתי את התנאים העשויים להתיר את הסיטואציה שתיארה השואלת, וכתבתי (כאן בכמה שינויים) שעליה להקפיד על ארבעה עקרונות:

א. הכוונה - הכוונה שלך עצמך צריכה להיות לשם שמים, ולא לצורך העניין או הרכילות. אחת הדרכים המובהקות להשיג כוונה זו היא להיזהר ולהחמיר בענייני לשון הרע אחרים שאינם בשיחה אותה את מתארת. את צריכה להקפיד כי במקומות בהם אין צורך שתשמעי דברים, את אכן אינך שומעת ואינך מדברת עליהם. ועל ידי כך תבני את עצמך בתור מי שאכן מכוונת לשם שמים, ולא עוטפת יצריות בהלכה.

ב. הדרכים - ... את צריכה להקפיד שלא לגלוש, שהדברים יהיו ענייניים וכדו'. מובן כי אין את יכולה לשבת מולה ולהקפיד הקפדה מתמדת ולבלום את פיה כל אימת שהיא גולשת, אך באופן כללי כדאי שיהיו גבולות.

ג. דיסקרטיות - כל מה שאת שומעת, הוא נחלתך בלבד, ואין את מפיצה אותו.

ד. אמינות - את מתייחסת לדברים כאל סיפור סובייטיבי ששמעת, ולא כאל עובדות. גם ההלכה וגם מציאות החיים מלמדים שלכל מטבע שני צדדים, ואין אדם רשאי לשמוע דברי בעל דין קודם שישמע את חבירו.

בצד גדרים אלו, שעלולים היו במקרים מסויימים לחסום את הנעשה, הוספתי:

אני מבקש להדגיש כי הגבלות אלו אסור להן כי ירפו את ידך מלעשות זאת, ואל תחליטי כי כיון שהדבר כל כך מסובך ונוגע באיסורי תורה, את מעדיפה שלא להיכנס לתמונה ולהתרחק. זוהי חומרא של חסיד שוטה. זכות גדולה היא להיות אוזן קשבת לאחר, וזו מצוה שאין כדוגמתה. על כן נקודת המוצא שלך צריכה להיות הפוכה - את מקשיבה וזהו הנתון, ומחפשת דרכים כיצד לעשות הקשבה זו על הצד הטוב ביותר.

ז. בין איש לאשתו

כל שכתבנו עד כה תקף לגבי היחסים שבין איש לאשתו כמו ביחסים שבין כל בני האדם. יתרים עליהם היחסים שבין איש לאשתו שלגביהם אומר הכתוב "ודבק באשתו"

(ברא' ב, כד), ואולי על סמך זה נהוג לכתוב בתנאים שב"אירוסין": "ואל יברחו ואל יעלימו לא זה מזו ולא זו מזה, כי אם ידורו באהבה וחיבה." מסתבר שלא מדובר רק על העלמת נכסים,³ אלא גם - ובעיקר - על יחסי אנוש וגילוי לב, שכן בין "ידורו באהבה וחיבה" לבין הימנעות מהעלמת נכסים קיים מרחב גדול מאד, שאינו מכוסה אם כך בשטר התנאים.

ההלכה "אשתו כגופו" קובעת את מידת הקירבה הקיימת בין בעל לאשתו להלכות רבות. היא נוגעת להלכות עדות (פסול עדות לבעל הוא פסול גם לאשתו), להלכות נזיקין (תשלום בושטה של האשה לבעלה), להלכות שליחות (בעל מתמנה שליח לאשתו לדברים שאחרים לא יכולים לשמש לה כשליח), לחובתו של הבעל לפדות את אשתו אף ביתר מכדי דמיה, להלכות צניעות וגם לראייתם של הבעל ואשתו כאחד לגבי הדלקת נר חנוכה.⁴ האם יש לעיקרון זה השלכה גם לגבי הלכות לשון הרע?

איני מכיר התייחסות קדומה מפורשת על העניין, אולם שמא ניתן ללמוד מתשובת הרב א"י וולדנברג (ציץ-אליעזר ח"כ סי' נב) בקשר ליחסים הקיימים בתוך צוות רפואי. השאלה היא אם מותר לרופא להכתיב למזכירתו תוצאות בדיקה רפואית, שיש בהן משום לשון הרע שהיא אינה אמורה לדעתו. הרב וולדנברג התיר מסיבות שונות, אך ביניהן מופיעה הסיבה הבאה:

מכיון שאחרת לא יוכל הרופא למלא תפקידו כראוי, ומוכרח לעזרת מזכיר או מזכירה כדי להכתיב על ידה את התוצאות, ומוכן זאת מראש - אם כן נחשב הכל גוף אורגני רצוף אחד, בבחינה של שלוחו כגופו, לבירור ומיצוי והמצאת מסקנות כפי הנדרש. ומעלין איפוא זאת כאילו הרופא משמיע לעצמו, ומכתיב לעצמו ביד ארוכה התוצאות, כדי להמציאם לרופא המשפחה, וכדומה. ועל כן כשם שההכתבה של הרופא אל רופא המשפחה לא נחשב בגדר של לשון הרע, כך גם ההכתבה לרופא המשפחה באמצעות מזכירתו, המיועדת לכך מראש, לא נחשב בגדר לשון הרע... כי זה בגדר של כגופו - זאת אומרת, שהדבר בא בפני הגוף האורגני, והגוף האורגני המטפל בדבר משיב על התוצאות.

כמובן, בצוות רפואי קיימת מיגבלה חמורה שהדיבורים ייעשו אך ורק בתחום הרפואי שעליו הוא מופקד. אך דומה שניתן להרחיב את העקרון לגבי בעל ואשתו. איש ואישה הם גוף אורגני במשמעות העמוקה ביותר של המילה. לפיכך הם מדברים על כל עניין שבעולם, וביניהם נאמרים דברים שרק אישה מספרת עם בעלה עליהם (לאור ברכות סב, א). במסגרת זו מדברים על חוויות שונות שלעיתים קשורות בשבח אנשים ובגנותם. זהו חלק בלתי נפרד מהגוף האורגני הקרוי משפחה. אך יש להדגיש: עקרון זה קיים בין איש ובין אשתו בלבד, ואין הוא יכול להיות מורחב בהיקף הזה ליחסי הורים וילדים.

ח. סיכום

פתחנו את דברינו באזהרתו של החפץ-חיים שסיפור לשון הרע בין איש לאשתו עלול להיות אף חמור יותר מאשר סיפור כזה בין סתם בני אדם שאין ביניהם קשר מחייב. חשוב מאוד להטמיע עניין זה, ובעיקר: לבנות את הקשר הזוגי על יסודות רעיוניים ופנימיים, ולא להשחית אותו על דברי גנות באחרים.

3. עיי' על כך במאמריהם של הרב ש' דיכובסקי (תחומין יח עמ' 25) והרב א' שרמן (תחומין יט עמ' 205 – 210).

4. על כל זה ראה באנציקלופדיה התלמודית בערך "אשתו כגופו" (כרך ב עמ' ש-שא).

מאידיך גיסא, שיחות המתקיימות בין איש לאשתו כוללות לפעמים איזכורם של בני אדם אחרים, ודבר זה עשוי להיות מותר בשל הסיבות הבאות:

1. דיני לשון הרע מותנים בכוונתו של המספר להרע לנושא הסיפור. שיחות שבין איש לאשתו נועדות פעמים רבות לפתוח את לבבם ואוזנם של בני הזוג זל"ז, ואין בהן כל כוונה להרע לזה שמספרים עליו, או לסכסך.
2. כאשר יש בסיפור תועלת, וגם אם זו תועלת למספר עצמו בלבד, הדבר מותר באותן מיגבלות המפורטות בספר חפץ-חיים, ואשר את חלקן נביא להלן. בשיחה שבין איש לאשתו קיימת תועלת רבה, הן לבניית הזוגיות שביניהם והן לצורכי פריקת כאב בבחינת "דאגה בלב איש שיחנה".

כאמור, גם על שיחות אלו חלות מיגבלות, שהן:

1. אסור לספר לשון הרע שכלל אינו קשור לחיי הזוגיות של בני הזוג, וכל עניינו הוא לדבר רע על האחר או להשחית את הזמן בשיחות בטלות הבזות ומטילות רפש על הבריות.
2. על כל אחד מבני הזוג מוטל לראות בשיחה ביניהם סיפור דברים ולא אמת עובדתית.
3. יש לשקול קודם שיחה שמא הסיפור יביא לטינה מצד בן או בת השיח לנושאי הסיפור, או לזלזול שלו כלפי בן זוגו על התעסקותו בדברים ירודים.

צריך כל אדם לזכור, באשר הוא (וגם בתוך הקן המשפחתי), ששיחה על בני אדם ומגרעותיהם משחיתה את המידות וגורמת למְסַפֵּר שלא לראות בעין טובה את המציאות. הדבר נכון בסיפורים על יחידים ועוד יותר כשמדברים על ציבור ועל כלל ישראל.